

bit olduğu gibi aklen de mümkündür. Aslında herhangi bir vasıta olmadan da insanın bazı sorulara muhatap olduğunun bilincini taşıması imkân dahilinde bulunan bir şeydir. Bunun için gerekli olan hayattır, bu da cesedin bir parçasında yaratılmak suretiyle gerçekleşebilir veya ölümler birlikte yok olmayan ruh sorulara cevap verebilir. Hayatta bulunan insanların kabirdeki sorgu olayını duymamaları tabiidir. Nitekim Cebrâil'in sesini peygamberlerin dışındaki insanlar algılayamamıştır. Rüya görenin işittiği sesleri yanındaki uyanık kimselerin işitmemesi de böyledir (*Gazzâlî*, s. 105-106). Sorgu meleklerinin iki değil "nâkür" adlı bir diğer meleklerle birlikte üç veya dört olduğuna ilişkin rivayetler doğru değildir (*Süyûtî*, II, 232-233). Sorgu meleklerine Munker ve Nekir adının verilmesi, kâfirlerle münafıklara karşı şiddetli davranıp kalplerine korku salan bir görüntüye sahip olmalarından ötürüdür. Müminleri sorguya çekeceklerin "mübeşşir" ve "beşir" adlı iki ayrı melek olduğuna dair nakledilen bilgiler (*Meydânî*, s. 116) sahih hadislerle bağdaşmamaktadır. Başta Ehl-i sünnet olmak üzere Mu'tezile ve Şîa âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir (*Kādî Abdülcebbar*, s. 733-734; *Nesefî*, II, 763; *Teftâzânî*, II, 220-222; *Ca'fer es-Sühbânî*, II, 735). Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî gibi Mu'tezile âlimleri, sorgu meleklerine kötü bir çağrışım yapan munker ve nekir adlarının verilemeyeceğini söyleyerek bu iki kelime ile sorgu esnasında kâfirin durumu ve meleklerin âniden gelişile ilgili bir tavrın kastedildiğini ileri sürmüştür (*Toprak*, s. 299). İkinci telakkiye göre ölen insanların iki melek tarafından sorguya çekilmesi imkânsızdır. Her şeyden önce meleklerin kötülük yapması anlamına gelebilecek adlarla anılması doğru değildir. Ayrıca ölen insana hitap ederek ona ses işittirmek ve ondan cevap almak da gözlem ve tecrübelerle aykırıdır. Zira ölüden ne bir ses çıkabilir ne de ölü nimet veya azap içinde bulunabilir. Ancak bu yöndeki yorumlar isabetli görülmemiş, dayanılan rivayetler de sahih bulunmamıştır. Cehmiyye mensupları, Dirâr b. Amr ve onların izinden giden az sayıdaki bazı âlimler bu görüşü benimsemiştir (*Kādî Abdülcebbar*, s. 733; *Abdülkâhir el-Bağdâdî*, s. 245; *Gazzâlî*, s. 105-106).

Munker ve Nekir'in gayb âlemine ilişkin varlıklar olduğu, bunlara yüklenen görevin de aynı âlemle ilgili bulunduğu dikkate alınarak birinci görüşü savunanların paralelinde bu tür konularda vahyin geçerli kabul edilmesi gerekir. Gayb âleminde ger-

çekleşen hususlar hakkında dünya hayatının sınırlı kavram ve kriterleriyle hüküm vermenin isabetli olmayacağı gerçeği göz ardı edilmemelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "nkr" md.; *Tacü'l-'arûs*, "nkr" md.; *Müsned*, III, 3-4; IV, 287-288, 295-296; *Buhârî*, "Cenâ'iz", 87; Müslim, "Cennet", 17; *Ebû Dâvûd*, "Sünnet", 27; *Tirmizî*, "Cenâ'iz", 70; *Taberî*, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkı Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XIII, 280-286; *Kādî Abdülcebbar*, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 733-734; *Abdülkâhir el-Bağdâdî*, *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346, s. 245; *Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî*, *İşbâtü 'azâbi'l-kabr ve su'âl'l-melekeyn*, Kahire 1986, s. 19-24, 105-107; *Gazzâlî*, *el-İkhtisâd fi'l-i'tikâd*, Kahire, ts., s. 105-106; *Nesefî*, *Tebşiratu'l-edille* (Salamé), II, 763; *Teftâzânî*, *Şerhu'l-Makâşid*, İstanbul 1305, II, 220-222; *Süyûtî*, *el-Le'âl'l-maşnu'a fi'l-ehâdîş'l-mevzû'a*, Kahire 1317, II, 232-233; *Meydânî*, *Şerhu'l-'Akdidi'l-Tahâviyye* (nşr. M. Mutî' el-Hâfız – M. Riyâz el-Mâlih), Dımaşk 1982, s. 116; *Süleyman Toprak*, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya 1986, s. 267-308; *Ca'fer es-Sühbânî*, *el-lâhiyyât* (nşr. Hasan M. Mekki el-Amilî), Beyrut 1410/1990, II, 735.

SÜLEYMAN TOPRAK

MÜNKİZ (Benî Münkiz)

(بنو منقذ)

1081-1157 yılları arasında merkezi Şeyzer olmak üzere Suriye'nin bazı şehirlerinde hüküm süren Arap hânedanı.

Benî Münkiz tarih sahnesine ilk defa aynı kabileden Ali b. Münkiz b. Nasr el-Kinânî'nin 351 (962) yılında yapılan bir savaşta Bizans'a esir düşmesiyle çıkmıştır. Siyasî bir güç olarak kendini göstermesi yaklaşık bir asır sonraya rastlar. Mirdâsî Emîri Sâlih b. Mirdâs, Halep'e hâkim olmak için mücadele ettiği sırada (415-416/1024-1025) onu destekleyen Benî Münkiz'dan Mülâhisüddeve Ebû'l-Mütevec Mukalled b. Nasr b. Münkiz'a Şeyzer'i iktâ etti. Ancak Şeyzer o sırada Bizans hâkimiyetinde bulunuyordu. Sadece Kefertâb'da hâkimiyet kuran Mukalled Zilhicce 450'de (Ocak 1059) vefat etti.

Mukalled'in yerine geçen oğlu Ebû'l-Hasan Sedîdülmük Ali, Münkizoğulları Emirliği'nin gerçek kurucusu kabul edilir. Ali, Mirdâsiler'le iyi ilişkileri devam ettirdi ve Mirdâsî Emîri Mahmûd b. Sâlih'in en sadık taraftarlarından biri oldu. Fakat daha sonra aralarında doğan güvensizlik sebebiyle Mahmûd'un kendisine zarar vermesinden endişe edip Trablusşam'a Ammâroğulları Emîri Celâlülmük İbn Ammâr'ın yanına kaçtı ve Sâbık b. Mahmûd b. Sâlih'in Mirdâsî emîri olmasını sağladı (468/

1076). Aynı şekilde Halep'in Musul Ukayfî Emîri Müslim b. Kureys'in hâkimiyetine geçmesine sebep oldu. Kuzey Suriye'de cereyan eden olaylarda önemli rol oynayan Ali, Bizans İmparatorluğu'na tâbi Bâre pis-koposunun elinden Şeyzer'i alıp burada mahallî bir beylik kurmaya muvaffak oldu (Receb 474 / Aralık 1081). Şeyzer'den başka Kefertâb, Efâmiye, Lazkiye Limanı ve bazı küçük yerleşim merkezlerini hâkimiyeti altına aldı. 475'te (1082) ölen Sedîdülmük Ali edebiyat ve şiirle de ilgilenmiş, İbnü'l-Hayyât et-Tağlebî, İbn Sinân el-Hafâcî ve İbn Habbûs onu metheden şiirler yazmıştır. Ali'nin yerine oğlu Ebû'l-Mürhef İzzüddeve Nasr geçti. Nasr zamanında (1082-1098) Büyük Selçuklular Suriye'ye hâkim oldular. Uzlaşmacı bir politika takip eden Nasr, Sultan Melikşah'a itaat arzetti (479/1086) ve Halep Emirliği'yle de iyi ilişkiler kurdu.

Nasr ölümünden önce yerine kardeşi Mecdüddin Müşid'in geçmesini vasiyet etti. Ancak Müşid bundan feragat edince diğer kardeşi Ebû'l-Asâkir İzzeddin Sultân b. Ali emir oldu. Sultan b. Ali'nin zamanı (1098-1154) Haçlılar, Bâtınîler, Bizanslılar ve Türk emirleriyle mücadele içinde geçti. Sultan b. Ali, Antakya hâkimi Tancred'in Şeyzer karşısında Tel İbn Maşer Kalesi'ni inşa ederek kendilerini tehdit etmesi üzerine, Harran'da toplanmış olan Selçuklu ordusunun başkumandanı Emîr Mevdûd b. Altuntegin'den yardım istedi. Mevdûd Suriye'ye inince Tancred de Kudüs Kralı Baudouin'den yardım talep etti. Mevdûd 9 Rebülevvel 505'te (15 Eylül 1111) Şeyzer önlere geldi. Ebû'l-Asâkir, Emîr Mevdûd ve Atabeg Tuğtegin'e büyük ilgi gösterdi, Şeyzerli 500 piyadeyi de Mevdûd'un emrine verdi. Selçuklu ordusu Haçlılar'ı bozguna uğrattı ve ağırlıklarını yağmaladı. Münkizoğulları'nın hıristiyanların paskalya törenlerini seyretmek üzere Şeyzer'den ayrılmasını fırsat bilen Bâtınîler şehri ele geçirdiler (507/1114). İki yıl sonra Antakya hâkimi Roger, Atabeg Tuğtegin ve Necmeddin İlgazi ile iş birliği yaparak Şeyzer'i kuşattı, fakat sonuç alınmadı (509/1115). Humus (Hims) ve Hama emirleri de Şeyzer'i tehdit etmekteydi. Münkizî Emîri Ebû'l-Asâkir daha sonra Artuklu Belek b. Behram tarafından esir alınan Kudüs Kralı II. Baudouin'in esaretten kurtulmasında da önemli rol oynadı ve Kral II. Baudouin onun aracılığıyla serbest bırakıldı.

Münkizoğulları, İmâdüddin Zengî 522'de (1128) Şeyzer'i himayesi altına alınca rahat ve huzurlu bir döneme girdi. Ancak

MÜNKİZ (Benî Münkiz)

hem müslümanların hem Bizans'ın saldırıları zaman zaman hânedanı tehdit etmekteydi. Böriler'den (Tuğteginliler) Şemsü'l-Mülûk İsmâil kısa bir süre Şeyzer'i kuşattı (527/1133). Bizans İmparatoru İoannes Komnenos Kuzey Suriye'yi kontrol altına almak için seferber oldu; 29 Nisan – 21 Mayıs 1138 tarihleri arasında Şeyzer'i muhasara ettiyse de bir sonuç alamadı. İmâdüddin'den sonra oğlu Nüreddin Mahmud Zengî de Münkizöğulları'nı himayesine aldı. Ebü'l-Asâkir'in Receb 552'de (Ağustos 1157) ölümü üzerine yerine oğlu Nâsirüddin Tâcüddevle Muhammed geçti. Ancak Kuzey Suriye'de meydana gelen şiddetli depremde Tâcüddevle Muhammed ile Münkizöğulları ailesinin tamamı Şeyzer Kalesi'nin yıkıntıları altında kaldı. Şeyzer'in Haçlı ve Bâtınî tehdidinde mâruz kalması üzerine Nüreddin Mahmud Zengî bölgeyi kontrol altına aldı ve Şeyzer'in idaresini süt kardeşi Meccüddin b. Dâye'ye verdi. Böylece Münkizöğulları Emirliği tarihe karışmış oldu (552/1157).

Münkizöğulları'nın deprem sırasında Şeyzer'de bulunmayan mensuplarından İbn Münkiz diye tanınan Üsâme b. Mürşid, edip ve tarihçiliği yanında iyi bir savaşçı olup başta *Kitâbü'l-İ'tibâr* olmak üzere tarih ve edebiyat konusunda birçok eseri vardır (bk. İBN MÜNKİZ). Mübârek b. Kâmil b. Ali, Eyyübîler'in hizmetine girdi ve divanda çalıştı. Tûran Şah Yemen'i alınca Mübârek'i Zebîd'e nâib tayin etti. Ondan sonra da kardeşi Hittân b. Kâmil b. Ali Zebîd'de valilik yaptı. Mübârek'in oğlu Cemâleddin İsmâil Eyyübîler'in hizmetinde bulundu. Şemsüddeve Abdurrahman b. Muhammed b. Mürşid, Selâhaddin-i Eyyübî tarafından Muvahhid Hükûmdarı Ya'kûb el-Mansûr'a elçi olarak gönderildi (587/1191). Bunların dışında Münkizîler'den Üsâme'nin kardeşi Münkiz b. Mürşid, Hemâm b. Mühezzebe el-Maarî'nin tarihine zeyil yazmıştır. Diğer kardeşi İzzüddevle Ali b. Mürşid iyi bir şair olup tarihle ilgili bir eseri vardır; İhsan Abbas bu eserin küçük bir bölümünü neşretmiştir (*Şezerât min kütübün mefkûde*, s. 127-138). Adüddin Mürhef b. Üsâme'nin de bazı olayları anlatan bir risâlesi mevcut olup bunun da küçük bir bölümünü İhsan Abbas yayımlamıştır (a.g.e., s. 139-142).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 113, 120, 121, 133, 149-150, 164-165, 167, 174, 177, 183, 190-191, 239, 255-256, 264, 278, 343-346, 348-350; İbn Münkiz, *Kitâbü'l-İ'tibâr* (nşr. Philip K. Hitti), Princeton 1930, s. 68-69; İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kaşr: Şu'arâ'ü's-Şâm* (nşr. Şükrî Faysal), Dimaşk 1375/

1955, s. 497-579; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; a.m.f., *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevşil* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tukeymât), Kahire, ts. (Dârü'l-kütübî'l-hadîse), s. 110-112; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, bk. İndeks; Ebü Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, I/1, s. 261-268, 276-285; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 195-199, 417, 461-463, 526; III, 409-411; IV, 144-146; V, 269-273; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1098'den 1118'e Kadar*, İstanbul 1974, s. 133-134, 137-138; a.m.f., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987, s. 54, 55, 58, 63, 64, 71, 76-77, 119, 121-127, 130, 142; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, bk. İndeks; İhsan Abbas, *Şezerât min kütübün mefkûde fi't-târîh*, Beyrut 1988, s. 113-142; Abdülkerim Özaydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 111-112, 115-116, 132; E. Honigmann, "Şeyzer", *İA*, XI, 499-502; R. Stephen Humphreys, "Munkiz, Banu", *IE* (Ing.), VII, 577-580.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

el-MÜNKİZ mine'd-DALÂL

(المقذ من الضلال)

Gazzâlî'nin

(ö. 505/1111)

kendi düşünce hayatının gelişimini özetlediği, dönemindeki İslâmî inanç ve düşünce hareketlerini değerlendirdiği eseri.

Tam adı *el-Münkiz mine'd-dalâl ve'l-müfsih 'ani'l-aḥvâl (ve'l-müşil ilâ zî'l-izeti ve'l-celâl)*'dir. Gazzâlî'nin kendi düşünce dünyasındaki büyük değişim ve gelişim sürecini anlattığı eser, İslâm kültüründe örneğine az rastlanır bir otobiyografi olması yanında V. (XI.) yüzyıl İslâm dünyasının inanç ve fikir hareketlerini değerlendiren ve daha da önemlisi, felsefî anlamda şüpheliği o güne kadar benzeri görülmemiş bir şekilde temellendiren muhtevası ile İslâm düşünce tarihinin en özgün ürünlerinden biridir.

Eserin giriş kısmında, taklitten hoşlanmayan bir karakter olarak hakikati ararken duylulara ve akla dayanan bilgilerin gerçekliği konusunda derin bir şüpheye düştüğünü, kendisini bütün deneysel ve akfî bilgilerin dayandığı temellerden şüphelenmeye kadar götüren, bu sebeple "hastalık" ve "safсата" diye nitelediği bu kriz döneminin iki ay kadar sürdüğünü anlatan müellif, "Allah'ın kalbine attığı nur" sayesinde yeniden sağlığına kavuştuğunu ve aklın zorunlu bilgilerini bütün kesinliğiyle kabul ettiğini belirtir (s. 75-76).

Gazzâlî, Allah'ın kendisini bu hastalıktan kurtarmasının ardından hakikati araştırmanın sadece dört gruptan ibaret ol-

duğunu anladığını söyler. Kelâmcılar, bâtınîler, filozoflar ve sûfilerden oluşan bu grupların bilgi anlayışları ve yöntemleri hakkında kendi kaynaklarına dayanarak yaptığı incelemelere ve ulaştığı sonuçlara dair bilgi verir. Ona göre kelâm ilminin maksadı Ehl-i sünnet akidesini bid'atçıların tahrifinden korumak olup kelâm ilmi bu amacı gerçekleştirmeye yeterli ise de kendisine aradığı gerçeği sunmada yetersiz kalmıştır. Çünkü her ne kadar kelâmcılar, ehl-i bid'atın saptırma ve tahriflerini çok iyi bir şekilde ortaya çıkarp ifade etmişlerse de itikadî konuları temellendirirken hasımlarından aldıkları öncüllere dayanmışlardır. Bu ise zorunlu önermeler dışında delil kabul etmeyenlere fazla bir fayda sağlamaz (s. 80-83). Filozofları dehrîler, tabiatçılar ve ilâhiyatçılar şeklinde başlıca üç gruba ayıran Gazzâlî onların üzerinde durduğu düşünce alanlarını matematik, mantık, tabiat ilimleri, ilâhiyat, siyaset ve ahlâk olmak üzere altı kısımda incelemektedir. Gazzâlî'nin iddiasına göre filozoflar siyasetle ilgili görüşlerini geçmişteki ilâhî kitaplardan ve peygamberlere ait hikmetlerden, ahlâka dair fikirlerini de eski sûfilerden almışlardır. Mantık alanında söyledikleri dinle alâkalı olmadığı için eleştirilmesi gerekmez. Tabiat ilimlerine dair söylenenler de maddî (deneysel) dünya ile ilgili olduğundan bazı istisnalar dışında din yönünden bunların da inkâr edilmesi şart değildir. Filozofların en ağır yanılgıları, dolayısıyla en çok ihtilâfa düştükleri konular ilâhiyata dair olanlardır. Gazzâlî bu alanda filozofları hem kullandıkları düşünce yöntemi hem de vardıkları sonuçlar bakımından eleştirmekte, onların üç konuda küfre, on yedi konuda bid'ata saptıklarını ifade ederek bunları ayrıntılı biçimde işlediği *Tehâfütü'l-felâsife*'ye gönderme yapmakla yetinmekte (s. 84-107), aynı şekilde Ta'limiyye olarak anılan İsmâilî-Bâtınî fırkasının mâsum imam inancını ve onun etrafında geliştirdiği iddiaları da akfî delillerle çürütmektedir (s. 108-121).

Müellif, bu akımları inceleyip yanlışlarını ve eksilerini tesbit ettikten sonra aradığı hakikate sûfilerin yoluyla ulaştığını bildirir. Onların hayat tarzlarının en güzel hayat tarzı, yollarının en güzel yol, ahlâklarının en güzel ahlâk olduğunu kavradığını, zâhir ve bâtınların nübüvvet kadilinin nuruyla aydınlandığını, esasen yeryüzünde nübüvvet nurundan başka aydınlanılacak ışık olmadığını vurgular (s. 132). Eserde yaşının elliyi aşkın olduğunu söyleyen Gazzâlî'nin bu ifadesinden *el-Mün-*